

Indledning: Perspektiver på brugere

Vibeke Asmussen & Steffen Jöhncke

Der er faret en *bruger* i os alle. Fra at have været patienter i sundheds-væsenet, lånere på biblioteket, lyttere til radioen og passagerer hos DSB bliver vi i stigende grad tilskyndet til at se os selv som »brugere« af disse forskellige former for »service«. Det kommer bl.a. til udtryk ved, at vores ønsker og vurderinger stadig hyppigere bliver udlagt – ikke som borgernes holdninger til samfundets indretning, men som kundernes retmæssige krav til serviceudbydere. Og disse udbydere kan for deres del ikke længere nøjes med at påberåbe sig, at de som professionelle bedst ved, hvordan sygdomme skal kureres eller togdrift organiseres. Hvad enten servicen betales direkte eller over skatten, kan man i dag komme af sted med at hævde, at kunden – brugeren – altid har ret, ja endda viser vejen i udviklingen af den offentlige sektor (Brydensholt 1993). Således er markedsadfærd ved at blive en dominerende model for statens forvaltning (Bourdieu 1998, Liep 1999). I forskningen er det efterhånden velbelyst, at brugerbegrebet – med dets forestillinger om kundens frie valg på samfundets hylder – knytter sig til tidens nyliberale politiske tendenser (Barry, Osborne & Rose 1996).

Få steder er den sproglige og begrebsmæssige forskydning til brugere og service slået så kraftigt igennem som på det socialpolitiske område. Det er vel i sig selv paradoksalt, eftersom det endnu er undtagelsen, at sociale foranstaltninger i velfærdsstaten direkte forhandles til de befolkningsgrupper, der skal hjælpes. Ikke desto mindre er inspirationen klar nok, og det er karakteristisk, at Bistandsloven i 1997 tog navneforandring til Lov om Social Service, og at det samtidig blev fastslået som et grundlæggende princip, at brugeren har ret til at blive hørt og inddraget. Uanset om man er førtidspensionist, arbejdsløs, misbruger eller hjemløs, er man blevet *bruger* af den offentlige hjælpeservice.

I socialpolitikken er brugerbegrebet imidlertid ikke kun forbundet med rettigheder, men også med forpligtelser og krav, man skal leve op til. Der har været bred politisk enighed om, at man med »brugerinddragelse« kan og skal bekæmpe »passiv forsørgelse« og »klientgørelse«. ¹ Der er skabt en

forventning om, at den enkelte bruger tager aktiv del i opstillingen af mål for indsatsen og i det hele taget bliver gjort medansvarlig. Der er ingen tvivl om, at denne orientering mod brugernes perspektiver og kravet om bruger-deltagelse generelt opfattes som et fremskridt og en øget demokratisering. Det anses ikke kun for at være et spørgsmål om rimelighed, at brugerne får indflydelse, men også om at man hermed »kvalitetssikrer« indsatserne, som det hedder. Hermed forstås, at sociale indsatser skal etableres på »brugernes præmisser«, ved at indsatserne tilpasses de mennesker, der har behov for hjælpen, og gerne ved at disse giver deres besyv med. Det gælder ikke mindst i indsatsen over for samfundets dårligst stillede. Det fremgår fx af indledningen til Socialministeriets redegørelse (2002) med den sigende titel »De udsatte grupper. Fra kanten af samfundet til kernen i socialpolitikken – socialpolitik på brugernes præmisser«. Her giver daværende socialminister Henriette Kjær bl.a. udtryk for det synspunkt,² at det er vigtigt at inddrage brugerne: »Mange gange ved de i virkeligheden godt selv, hvad der skal til«, og videre: »Vi skal bryde vanetænkningen og hjælpe de udsatte, der hvor de er og på deres egne vilkår ... Indsatsen skal tilpasses de mennesker, der har behov for hjælpen – ikke omvendt« (2002: 3). »Brugernes præmisser« betyder her tilsyneladende først og fremmest, at vi skal søge og finde både problemer og løsninger hos brugerne selv. Socialpolitik har således ikke noget med indretningen af samfundet som helhed at gøre, men derimod med de formodede, særlige karakteristika hos dem, der har klaret sig mindre godt i tilværelsen. Det er over for deres aktuelle problemer, at servicebehov og indsats skal defineres. Denne specifikke sammenkædning af at inddrage brugerne og at udvikle kvaliteten af social service fremstår i dag som aldeles selvfølgelig, som to sider af samme sag (se fx Socialministeriet 1997).

Men hvordan er det nu blevet så selvfølgeligt? Hvad indebærer det, at klient i dag er udskiftet med bruger i den socialpolitiske diskurs? Er vi vidne til en af-professionalisering af socialt arbejde, eller er det snarere (eller også) andre forskydninger, der er på spil? I de seneste år er en kritisk diskussion af brugerbegrebet – såvel som af de ændringer af det sociale arbejdes indhold og placering i samfundet, som begrebet hænger sammen med – taget til i den samfundsvidenskabelige forskning. Vi præsenterer og diskuterer flere af disse kritikpunkter i løbet af denne indledning, ligesom de på forskellig vis ligger til grund for analyserne i de efterfølgende artikler. Et par væsentlige pointer skal dog fremhæves allerede nu, da det kan give os anledning til at pege på, hvor vi mener at kunne bidrage med nye vinkler på den eksisterende debat.

Én form for kritik af bruger-fokuseringen går på, at ønsket om at inddrage og servicere brugerne på deres egne præmisser er en prisværdig, men urealistisk ambition, fordi de sociale institutioners arbejde nødvendigvis må

tage afsæt i generelle problemkategorier og professionelle løsningsmodeller og ikke individuel hensyntagen (Järvinen & Mik-Meyer 2003: 12). Dette ses dog kun som et udtryk for det mere overordnede forhold, at sociale indsatser altid bygger på et asymmetrisk magtforhold mellem de professionelle hjælpere og de hjælpsøgende brugere (Järvinen & Mortensen 2003). Det er i sidste ende de sociale instanser og disses repræsentanter, der definerer og beslutter, hvad der er muligt i indsatsen og dermed for brugerne. De to parter stemmer har således ikke den samme gennemslagskraft, idet den ene – brugerens – altid er underlagt den anden. Dette er et strukturelt, men ofte skjult og fornægtet, vilkår for kontakten mellem brugere og professionelle i den nu fremherskende socialpolitiske diskurs, hvor brugernes inddragelse er en væsentlig del af, hvordan indsatserne forstår og legitimerer sig selv (Cruikshank 1999, Foucault 1991, Rose 1999, Villadsen 2000). En central pointe er da, at den megen snak om brugere og brugerinddragelse på denne måde snarere bidrager til at *tilsløre* end til at *ændre* de rådende magtforhold i socialt arbejde: Hvad der ligner en imødekommelse af brugerne, fratager dem snarere muligheden for at distancere sig og være kritiske, fordi de allerede er inddragede og dermed gjort medansvarlige.

Denne diskussion om vilkårene for sociale indsatser og dermed for socialt arbejde generelt og analyser af de strukturelle træk af den socialpolitiske diskurs er også en del af afsættet for artiklerne i denne bog. Der er ingen tvivl om, at forskningens kritiske blik på tidens diskurser er både vigtig og nyttig – men den har også sine begrænsninger. Vi som redaktører og de fleste af forfatterne til artiklerne er etnografer eller antropologer. I vores faglige perspektiv er det ikke kun de strukturelle og diskursive træk af den socialpolitiske udvikling, og hvordan disse træk udtrykker sig i praksis, der interesserer os. Vi er i lige så høj grad optaget af, hvordan forskellige mennesker – brugere såvel som professionelle hjælpere – lever forskelligt med disse strukturelle og diskursive betingelser. Vi er optaget af, hvordan de på forskellige måder reagerer og handler *med og imod* disse betingelser (Jöhncke, Svendsen & Whyte 2004), og hvordan de er med til at både videreføre, udfordre og forandre dem. Det er for os at se en af de væsentligste vinkler i analyserne i denne antologi.

Forfatterne fokuserer generelt på at analysere menneskers handlinger inden for en bred ramme af social og kulturel mangfoldighed. Udgangspunktet er, at de strukturelle og diskursive rammer definerer brugernes såvel som de professionelle mulighedsbetingelser, men trods alt ikke determinerer alle deres handlinger og dermed kan forudsige, hvordan de reagerer i bestemte sammenhænge. Hertil er mennesker og menneskers handlinger alt for uforudsigelige eller kreative, som den danske antropolog John Liep har beskrevet det (2001: 12). Han ser på handlinger som kulturel kreativitet

på to niveauer. Det ene er de hverdagslivets variationer, der i større eller mindre grad levnes plads til inden for rammerne af de gældende regler og strukturer. I den forstand er menneskelivet altid skabende og nyskabende og ikke blot en mekanisk gentagende udlevelse af strukturelle krav. Det andet niveau angår mere vidtgående kreative forandringer af rammerne selv og en reorganisering af erfaring – dvs. at alternative forståelser og begrebsliggørelser af ens forhold til verden og andre mennesker bliver mulige. Det forudsætter, at forskellige værdisæt og verdenssyn kommer i berøring med hinanden, men det forudsætter også en »åbenhed eller slækkelse af social kontrol, der tillader en gensidig og produktiv fremvækst af perspektiver« (ibid.).

Set i dette lys kan en opmærksomhed over for brugernes perspektiver have praktiske betydninger og konsekvenser, der ikke *blot* er udtryk for eksisterende magtforhold eller en tilsløring af samme, men *også* kan give anledning til værdimæssige brud og forandringer, der er uforudsigelige. Inddragelsen af brugerperspektiver kan medføre, at forskellige værdisæt og verdenssyn kommer i berøring med hinanden, hvis man er åben over for det. Den praktiske anvendelse af »bruger« kan meget vel vise sig at være langt mere nuanceret og forskelligartet end den, der kommer til udtryk i den officielle socialpolitiske diskurs om brugere og brugerinddragelse. Den amerikanske antropolog Marshall Sahlins (1985) har peget på, hvordan kulturelle begreber og kategorier – i vores tilfælde bl.a. »bruger« – gradvist ændres, når mennesker anvender dem: » ... brugen af konventionelle begreber i empiriske sammenhænge udsætter de kulturelle betydninger for praktiske omvurderinger« (Sahlins 1985: 145). Med andre ord: Det handler ikke kun om, hvordan nye magtfulde diskurser præger og ændrer vores opfattelse af verden, men lige så meget om, hvordan mennesker ændrer de magtfulde diskurser ved at bruge dem.

Hvis omverdenen er i stand til at slække kontrollen og lytte til, hvad brugerne siger og dermed lade sig udfordre af andre værdisæt og verdenssyn, er der mulighed for at reorganisere erfaringen – i dette tilfælde at udvikle både vores forståelse af, hvad stofbrug er, og hvad det vil sige som stofbruger at indgå i offentlige hjælpesystemer. Hermed etableres der – for os at se – en mulighed for at opdage nogle af de antagelser og begrænsninger, vi ligger under for i vores forståelse af sociale problemer og deres løsninger, deriblandt den politik, der føres på narkotikaområdet, den måde, forebyggelse foregår på, eller den måde, behandling af stofmisbrug er etableret på i vores samfund. Denne bog er tænkt som et beskedent bidrag i den retning.

SYSTEMBRUGERE, STOFBRUGERE OG POLITISK FARMAKOLOGI

Det fremgår allerede, at betegnelsen »bruger« er flertydig. Begrebet får dog en yderligere drejning i forbindelse med brugen af (illegale) stoffer. I denne bog anvendes »bruger« i begge betydninger. »Bruger« forstået som »systembruger« erstatter »klient« eller »patient« og henviser til den enkeltes relationer til sundhedsvæsenets og socialforsorgens service- og hjælpesystemer og dermed brugerens placering i forhold til velfærdsstatens orden. »Bruger« i betydningen »stofbruger« henviser til vedkommendes relationer til bestemte ting – nemlig de substanser, han eller hun benytter for at opnå rus og/eller undgå abstinenser – og undertiden til en særlig identitet, til stofbrugernes relationer til hinanden og til de fællesskaber, hvor stofferne kan skaffes og bliver anvendt. I denne betydning er »bruger« eller »stofbruger« en erstatning for det klart negativt vurderende »stofmisbruger« og det mere forkætrede udtryk »narkoman«.

Det er et vilkår for begrebet »bruger« i alle de nævnte betydninger, at man fokuserer på ét eller nogle få bestemte aspekter af et menneskes liv, som fremhæves på bekostning af andre sider og identiteter, som vedkommende også har (Wright 1994: 161). Det er dog et vilkår ved enhver identitet eller person-karakteristik, at den reducerer kompleksiteten af menneskelivet til de træk, der i sammenhængen synes mest betydningsfulde og relevante. Det giver fx ret god mening at kalde en person for »passager«, så længe hun sidder i toget. Der kan imidlertid opstå konflikter, når en identitet – som man bliver tillagt og/eller selv tager på sig – opleves som entydigt negativ, stigmatiserende eller begrænsende, især når den samtidig klæber til én som en dominerende beskrivelse af ens person også i sammenhænge, hvor den ret beset er irrelevant. »Stofmisbruger« – og især »narkoman« – er klare eksempler på en sådan negativt ladet og dominerende identitet, fordi den i praksis har tilbøjelighed til at udgrænse andre sider af, hvordan personen bliver opfattet: Hvordan man opfører sig som forælder, bror, nabo, medarbejder, kollega eller ven kan hurtigt blive vurderet i et nyt lys, hvis det kommer frem, at man er »misbruger«, dvs. indtager visse illegale stoffer. Det kan ske, uanset om ens stofbrug i øvrigt har påvirket ens adfærd i de nævnte relationer eller ej, fordi bestemte forestillinger om gruppen (fx om tyvagtighed og løgnagtighed) knyttes til hver enkelt stofbruger. Den enkelte vil have svært ved at blive bedømt for sig, fordi karakteristikken stofmisbruger vil have tilbøjelighed til at overskygge alt andet, som vedkommende *også* er. Betegnelsen og kategorien rummer allerede-paratliggende forestillinger om, at stofmisbrugere besidder visse særlige, fælles, fundamentale, problematiske og personlige karakteristika (fx tilbøjeligheden til »afhængighed« og hvad deraf følger), der gør dem *anderledes* end andre mennesker.

På den baggrund kan man betragte betegnelsen »stofbruger« som en muligvis mere neutral beskrivelse, der ikke tager stilling til, om brugen af stoffer er et misbrug. Betegnelsen kan ses som led i et forsøg på at afstigmatisere og gøre det muligt at få øje for, at brugere af stoffer er lige så forskellige som alle andre mennesker, og at et stofbrug kan spænde fra et lejlighedsvist forbrug til et afhængigt – og måske endda behandlingskrævende – misbrug. Betegnelsen stofbruger skal således ikke nødvendigvis ses som en nedtoning eller negligering af, at stofbrug kan være og ofte er problematisk for den enkelte og for hans/hendes omgivelser. Den peger derimod på, at stofbrug kan komme til udtryk på mange forskellige måder, ligesom vurderinger af stofbrugets positive sider og negative konsekvenser vil variere mellem brugerne. Der findes ingen betegnelser, der er helt uden forskellige bibetydninger og tolkningsmuligheder (tilsigtede eller ej), men af alle tilgængelige foretrækkes i denne bog gennemgående »stofbruger«.

Mens bruger forstået som »bruger af det offentlige hjælpesystem« er blevet almindeligt sprogbrug, er bruger som synonym for stofbruger klart nok mere indforstået. Det er også givet, at mens systembrugerne nu skal tillægges en troværdighed og autenticitet, som hele ideen om kvalitetsudvikling gennem brugerinddragelse bygger på, er denne værdsættelse endnu ikke blevet stofbrugere til del. Stofbrugere skal altså som systembrugere tages alvorligt, når de udtaler sig som brugere af offentlige hjælpetilbud, men når de samme mennesker som borgere har en mening om andre sider af samfundet, fx den generelle narkotikapolitik, regnes de ikke for troværdige. Til gengæld giver flertydigheden af »bruger« her en anden mulighed: BrugerForeningen for Aktive Stofbrugere i København, der præsenteres i Jørgen Jepsens artikel i denne bog, har opnået en vis gennemslagskraft, som ud over at være udtryk for foreningens politiske tæft, også må ses som et eksempel på en sideeffekt af diskursen om brugere. Når foreningen tillægges betydning, er det, fordi man ikke længere kan sidde brugerne overhørig. Bruger-begrebet er fleksibelt og ved at påberåbe sig denne status, kan man indtage en position, hvorfra ens synspunkt får større vægt og legitimitet.

Skiftet i sprogbrug fra stofmisbruger til stofbruger kan som nævnt ses som et udtryk for et ønske om at gå imod stigmatisering og negative kategoriseringer af brugerne. Som sådan er det tydeligvis en betegnelse, der vinder frem også i den offentlige terminologi – fx valgte man efter en omlægning af tilbuddene i Københavns Amt i 2001 at bruge betegnelsen »Behandlingsystem for *Stofbrugere*«. Fra et andet perspektiv, der kommer til udtryk fra visse stofbrugere selv, er pointen ikke så meget at lade ét udtryk afløse af et andet, som det er et forsøg på at opretholde en skelnen. I artiklen af Vibeke Asmussen & Cecilie Moesby-Johansen i denne bog fortæller unge hash-brugere, at de ser sig som brugere – nærmest i betydningen forbrugere

– af hash til forskel fra misbrugere, som de mener både bruger farligere stoffer end hash og har et afhængigt og ukontrolleret brug af disse stoffer. Brug og misbrug er for dem altså ikke blot en strid om ord, men er to helt forskellige måder at forholde sig til stofferne på, og følgelig er brugere og misbrugere for dem to helt forskellige kategorier af mennesker. Dette knytter sig også til en skelnen mellem »hårde« og »bløde«, eller farlige og mindre farlige, stoffer.

I deres forsøg på at almindeliggøre hashbrug og fjerne sig fra kategorien »misbrugere« går brugerne imidlertid op imod en stærk mekanisme i rusmiddelpolitikken. Hvorvidt man betragtes som forbruger eller misbruger, er nemlig ikke kun et spørgsmål om, hvordan man bruger et rusmiddel, eller hvilke virkninger stoffet har: Om man taler om et forbrug eller et misbrug, er først og fremmest udtryk for, hvilken status et rusmiddel har i forhold til lovgivningen. Al brug af ulovlige euforiserende stoffer – herunder hash – henregnes officielt til *misbrug*. Lovlige stoffer – som fx alkohol og tobak – kan man derimod have et *forbrug* af. Kun overdrevent eller skadevoldende alkohol-forbrug henregnes til misbrug, mens ingen os bekendt taler om et »tobaksmisbrug« uanset dets omfang: Ikke just fordi tobak ikke regnes for skadeligt, men fordi det er lovligt. Når hashbrugere forsøger at ryste misbruger-etiketten af sig ved at pege på, hvor udbredt og efter deres mening uskadeligt hashbrug er, har det således kun begrænset effekt, så længe stoffet er ulovligt.

Fremkomsten og betydningen af kategorierne misbrug og misbruger er udtryk for et kompliceret samspil mellem de virkninger, man anser et stof for at have, stoffets lovgivningsmæssige status, dets måder at blive anvendt på (fx moderat eller overdrevent) og dets brugeres sociale status. Det indebærer, at et rusmiddelbrug bliver karakteriseret som et misbrug ud fra forskellige kriterier, alt efter hvilket stof der er tale om – herunder især om det er lovligt eller ej. Begrebet misbrug er derimod ikke i udgangspunktet knyttet til spørgsmål om afhængighed og skadelighed, hvad forskellen mellem tobak og hash gør tydelig: Tobaksbrug regnes for skadeligt og kan skabe afhængighed, men er ikke et misbrug. Hash har en vis udbredelse i den danske befolkning, men langt fra alle de mange, der har prøvet det, er blevet afhængige, skadede og behandlingskrævende af det. Ikke desto mindre henregnes et forbrug af hash til kategorien misbrug.

Denne mekanisme, hvorved forskellige grupper af brugere og misbrugere og forskellige stoffer får forskellig placering i lovgivningen og i samfundslivet, foreslår vi at kalde *politisk farmakologi*. Med dette begreb vil vi pege på, at den betydning og status forskellige psykoaktive stoffer får i samfundet, ikke er nogen direkte afspejling af stoffernes kemiske sammensætning og virkning på den menneskelige organisme. Biokemi dikterer ikke

lovgivningen. Det gør derimod politiske fortolkninger af forskellige stoffers *farlighed* – og her kommer spørgsmålet om, hvem der bruger stofferne, og hvordan og hvorfor de gør det, ind i billedet. Nogle grupper (fx unge) og nogle måder at bruge stoffer på (fx til grænseoverskridende adfærd) giver i højere grad end andre anledning til sociale, moralske og politiske bekymringer: En uordentlig og ukendt verden, samfundet må frygte. I vurderingen af stoffers farlighed spiller biokemisk viden ofte (men ikke altid) en rolle, især på den måde at undersøgelser af et stof eventuelle fysiologiske og psykiske skadevirkninger som regel følger, *efter* at det er blevet udpeget som et socialt og moralsk problem, ellers ville det slet ikke påkalde sig denne interesse. Farlighed, forstået som fysiske og psykiske risici for brugerne, er en bekymring, der er afledt af den primære bekymring for de samfundsmæssige konsekvenser. Stoffers farlighed er altså i første omgang en samfundsmæssig farlighed, dvs. uforenelighed med dominerende sociale normer og værdier samt politiske vurderinger af befolkningens ve og vel. Det er ikke isoleret set stoffernes effekter, der afgør, hvad der er ulovligt misbrug, og hvad der er acceptabelt forbrug, men derimod politiske fortolkninger og beslutninger, der henviser til samfundets samlede interesse. Disse fortolkninger har imidlertid brug for at sikre sig videnskabelig opbakning fra fx læger og psykologer, så de fremstår som faktuelle, neutrale og nødvendige.

Faglig viden og politiske bekymringer forenes således i den politiske farmakologi. Jacob H. Winsløws bog »Narreskibet« (1984), der efter 20 år fortsat er en af de væsentligste udgivelser på dansk om emnet, beskriver, hvordan den problemforståelse, der kendetegner det danske samfunds forhold til stoffer og stofbrugere, er vokset frem. I vores perspektiv er bogen netop en analyse af politisk farmakologi: Winsløw viser, hvordan interessebetingede begrebsliggørelser af stoffer hos politikere, politi og andre professioner, snarere end træk ved stofferne i sig selv, har været afgørende for udviklingen.

I artiklen, der følger efter denne indledning, præsenterer Helle Vibeke Dahl en række etnografiske undersøgelser af stofbrug, og som helhed illustrerer artiklen både direkte og indirekte, hvordan den politiske farmakologi fungerer. Det er et særligt tydeligt træk heri, hvordan stoffer historisk set ændrer status og betydning efter skiftende politiske bekymringer, ligesom det er tydeligt, at spørgsmålet om, hvem brugerne er, og hvordan de anvender stoffer, spiller en større rolle end stoffernes egenskaber i sig selv (se også Musto 1973, Courtwright 1997). Også artiklerne af Johanne Korsholm Sørensen og af Asmussen & Moesby-Johansen rummer eksempler på centrale mekanismer i politisk farmakologi, sådan som vi her har defineret det.

TRE SIDER AF BRUGERPERSPEKTIVER

Gennem ovenstående diskussion – og set i forhold til artiklerne i denne samling – fremstår tre indfaldsvinkler som særlig centrale for en undersøgelse af, hvad »brugerperspektiver« kan betyde i forbindelse med stofbrugere.

Den første indfaldsvinkel gælder interessen for brugernes perspektiver i kraft af den udvikling, som den socialpolitiske diskurs og praksis gennemgår i disse år med nøgleord som markedstænkning og brugerinddragelse. Det er oplagt, at fremkomsten af denne bog og hver af de undersøgelser, som artiklerne heri beskriver, i sig selv kan ses som udtryk for denne tendens og for interessen for forholdet mellem brugerne og velfærdssystemet. Men hver af artiklerne rummer også, på samme måde som denne indledning, refleksioner over, hvad disse tidens strømninger kan betyde i brugeres og medarbejders hverdag såvel som for socialpolitikken som helhed.

Den anden indfaldsvinkel gælder en undersøgelse af de særlige initiativer i socialt arbejde, der har som ambition ikke blot at inddrage brugerne, men at omdefinere og tilrettelægge hele indsatsen på brugernes præmisser. Dette perspektiv spiller en betydelig rolle i bestemte indsatser for stofbrugere, sådan som det beskrives i Charlotte Siigers artikel om gadesygepleje og Regine Grytnes artikel om væresteder. De analyserer begge med en vis kritisk skepsis, hvordan »brugernes præmisser« lader sig omsætte til praktisk socialt arbejde, uden at de af den grund forbigår de konkrete resultater af indsatsen eller negligerer dens værdi for de berørte brugere. På samme måde præsenterer begge artikler også nogle af de refleksioner og dilemmaer, som medarbejderne i disse tiltag håndterer i hverdagen.

Endelig ligger en tredje indfaldsvinkel i den etnografiske forståelse af brugernes perspektiv på stofbrug, sådan som det især præsenteres udførligt i Dahls artikel og også kommer klart til udtryk i Korsdal Sørensens og Asmussen & Moesby-Johansens artikler. Den etnografiske ambition er at nærme sig en forståelse af, hvad de undersøgte personer – her stofbrugere – selv forstår ved det, de foretager sig. Som det vil fremgå, indebærer dette ikke ukritisk mikrofon-holderi, men derimod en bestræbelse på at fortolke brugernes udsagn og handlinger som udtryk for de sociale og kulturelle sammenhænge, de indgår i. Etnografiens ærinde er ikke at diagnosticere eller på anden måde problembeskrive den enkelte bruger eller gruppen som helhed, men at sætte deres versioner af virkeligheden i relation til den samtid og det samfund, de lever i. Dermed bliver det i lige så høj grad forståelser og antagelser hos omgivelserne som hos brugernes selv, der kan blive problematiseret.

Hver af de tre indfaldsvinkler uddybes i de følgende afsnit.